

zadnji stavki. Magnetofonski trak pa je pokazal, da tudi naravni ljudski govor pozna bolj komplicirana podredja, odvisnike druge in tretje, celo četrte stopnje, vmesne stavke, skrajšane in skrčene stavke, vrinjene stavke, asindetične in polisindetične stavčne in besedne zveze itd., itd. Vse polno je raznih anakolutov.

Čisto neraziskana je še narečna sintaksa posameznih besednih vrst (tudi knjižna ne dosti), besednih oblik (sklonov) ipd. Edina tolažba — sicer nekoliko kislá — je, da tudi drugi narodi v študiju narečne sintakse niso dosti na boljšem.

Da se tudi v ljudski *sintaksi* najdejo tuji vplivi, je razumljivo, n. pr. italijanske sintakse na Notranjskem in Primorskem: *Mi* se zeha. *Mi* se vidi. *Mu* slabo pride. In *me* so dražili. Deloma se to tiče tudi že besednega reda. Tudi tu je razlika med narečji na vzhodu in zahodu in v obeh proti knjižnemu jeziku. Tako bo n. pr. zahodni Slovenec vprašal: Kaj je to? Vzhodni pa: Kaj to je? Silno neenotna je stava nekaterih členic in naslonk, n. pr. *pa*: Potem *pa* se je odpravil domov; potem se je *pa* odpravil domov. Kako so vse te reči nastale, ne vemo, smo jih pač opazili, nismo jih pa utegnili še preštudirati.

Naj to zadostuje za splošno oznako ljudske sintakse! Kaj sledi iz tega za prakso? Prej omenjeno zbiranje raznih besednih zvez, rekel itd. je del sintakse besednih vrst in besednih oblik. Njeno važnost smo že poudarili. O ljudski sintaksi stavka pa še ne moremo reči, kakšna je v celoti. Treba ji je tanko prisluškovati, jo podrobno analizirati, previdno izbirati, pa bomo povečini pravo zadelí.

Joža Mahnič

SLOVSTVENA VZGOJA V NIŽJI

I. OBRAVNAVA BERIL (INTERPRETACIJA TEKSTOV)

Naš predmet ne stoji slučajno na začetku vseh predmetnikov in spričeval. Ker obravnava materin jezik in govori o narodni književnosti, mu dolgujemo posebno spoštovanje. Pri njem dijake navajamo k praktičnemu obvladanju jezika, hkrati pa jih idejno, etično in estetsko vzgajamo. Noben srednješolski predmet ne nudi toliko možnosti in prilik za vsestransko vzgojo kot ravno slovenščina. Sodim, da svojo nalogo najbolje opravlja tisti slavist, ki ga prevzemata ljubezen do predmeta in zavest odgovornosti, ki razpolaga s trdnim strokovnim znanjem in to znanje nenehno spopolnjuje in pogloblja in, končno, tisti, ki zna od svojega znanja nazorno in privlačno nuditi le tisto, kar je duševnosti mladega človeka primerno ter za njegovo osnovno, izobrazbo potrebno. Pouku slovnice in jezika z raznimi ustreznimi vajami bo v nižjih razredih posvetil dobro polovico časa, to je dve do tri ure tedensko, ker je pač najvažnejša naloga našega predmeta v nižji, da četrtošolec, ko odhaja v obrt, strokovno šolo ali v višjo gimnazijo, ustno in pismeno obvlada svoj materin jezik. Pri tem mora seveda šola služiti življenju, se pravi, suha gramatikalna sistematika pravilnemu in lepemu govoru

in pisanju v vsakdanji praksi. Druga izredno pomembna naloga našega predmeta v nižji gimnaziji pa je vsestranska *duhovna vzgoja* mladega človeka, za katero nam, kot rečeno, noben drug predmet ne nudi toliko možnosti in prilike. Pri tem, recimo, slovstvenem delu pouka mnogi predavatelji slovenščine hudo greše s tem, da prenašajo delovne metode višje gimnazije na nižjo in, namesto da bi ob berilih idejno in estetsko vzgajali, uganjajo visoko literarno zgodovino, ki ji preproste glavice nižješolčkov nikakor ne morejo slediti. Zgodilo se je in se še dogaja, da je predavatelj slovenščine, po stroki romanist, v nižji nekaj ur razpravljajl o Balzacu, njegov tovariš, po stroki slavist, pa predaval vse leto samo literarno zgodovino, slovnici in jeziku se pa iz lagodnosti izogibal.

Osnova dobremu pouku so lahko samo *dobri učbeniki*. To velja še posebej za slovstveni pouk v nižji, ki naj bi ves slonel na skrbno izbranih in sestavljenih Berilih. Obstoječe knjige le za silo ustrezajo, kajti že bežen pregled čeznje nam odkrije precejšnje napake: idejno politični in oblikovno estetski vidik pri izbranih tekstih nista vedno v potrebnem ravnovesju; klasiki slovenske besede niso povsod zastopani s svojimi najboljšimi in najbolj značilnimi teksti; v Berilih je vrsta nepomembnih, neznatnih avtorjev, ki bi lahko brez škode odpadli; nadalje je v njih odločno preveč tujih avtorjev iz svetovne literature, premalo pa iz hrvatske, srbske in makedonske; mnogo premalo je tudi poljudnoznanstvenih spisov s področja prirodoslovja in tehnike, ki zelo zanimajo mladega človeka; pomanjkljive so pogosto tudi skupne opombe, ki so v abecednem redu dodane tekstom. Dve napaki naših nižješolskih Beril bi pa še posebej omenil: premalo so stalna, saj so doživela že po štiri do šest izdaj, kar zelo otežkoča delo v razredu; četrtemu Berilu pa bi moral biti dodan kratek pregled slovenske slovstvene zgodovine z osnovami literarne teorije, to je poetike, stilistike in metrike. Morda bi bilo najboljšo, da bi za nižjo gimnazijo izšel čimprej poseben slovstveni priročnik, ki bi bil strokovno neoporečen in metodično uporaben in kot tak zanesljiv vodič predavateljem slovenščine po naših šolah, zlasti podeželskih. Polagoma bi pa morali misliti tudi na revizijo Beril, ki naj bi bila čimbolj kvalitetna in standardna, po možnosti od sedanjih tudi lepše opremljena.

Idejna in estetska vzgoja na nižji gimnaziji naj poteka predvsem ob idealnih Berilih. Ob njih naj se dijak nauči gladko, smiselno in občuteno brati; pravilno vrednotiti življenje, naravo, sočloveka in domovino; spoznavati izrazne in oblikovne lepote besedne umetnosti ter glavne predstavnike naše književnosti, njih življenje, delo in pomen. Ker je *obravnavna beril* (analiza tekstov) osrednje sredstvo za idejno in estetsko vzgojo mladega človeka in kot takšna nekaj nadvse pomembnega, se mora slovenist nanjo doma vsakokrat skrbno pripraviti, čeprav se mu na prvi pogled zdi, da mu je tekst docela znan, v razredu pa izčrpati vse snovno, miselno in oblikovno bogastvo, ki ga tekst nudi. Metodični postopek pri obravnavi beril naj bi bil približno takšen:

1. pravilno in občuteno branje teksta,
2. besedni in stvarni komentar k njemu,
3. njega snovna, idejna in oblikovna analiza,
4. utrjevanje in vaje.

1. Tekst je treba najprej *prebrati*. Pesem, zlasti lirsko, pa tudi kako črtico naj najprej prebere profesor, ki mora biti seveda občutljiv, nadarjen in izkušen recitator. Recitacija, ki je pravzaprav ena izmed sorodnic in pomočnic praktične slovenistike, je med nami žal precej neznana. Je hkrati govorna tehnika in poustvarjalna umetnost in kot taka nas uči leposlovni tekst brati z jasno glasovno artikulacijo, a tudi s potrebnimi miselnimi poudarki in ustreznim čustvenim ritmom. Če je profesor pravilno, občuteno in prizadeto prebral notranje bogat in oblikovno prefinjen tekst, je s tem že pritegnil pažnjo dijakov in nehote opravil že tudi dobršen del razlage. Za njim bodo brali dijaki, sicer nekoliko nerodno in zaletavo, a prav radi, kar ponujali se bodo, mi pa jim bomo sproti popravljali napake. Odvrčali jih bomo od šolskega, mehničnega, kovaškega branja verzov in jih navajali k naravnemu upoštevanju prestopa (enjambementa); opozarjali jih v zvezi z določeno vsebino pesmi na ustrezno jakost glasu, tempo in intonacijo stavka, poudarke in premore; uvajali pa jih že tudi v razne zvočne finese pesmi: onomatopoijo, notranje rime, glasovno slikanje. — Leposlovno prozo je navadno lažje brati. Dijaške napake so tu predvsem pravorečnega značaja. Svariti jih moramo pred moderno vokalno redukcijo, opozarjati na kvaliteto vokalov, na polglasnike, izreko črke l in podobno. Tekst tu lahko bero kar sami, ne da bi ga prej prebral profesor. So pa seveda tudi med proznimi teksti čustveno, miselno in ritmično zelo prefinjeni in terjajo najprej učiteljevega vzglednega branja.

2. Po branju preidemo na *besedni in stvarni komentar* teksta. Pri obširnejši prozi opravljajmo tovrstna pojasnila sproti za vsakim večjim odstavkom, ker bodo sicer dijaki, z njimi vred pa tudi mi, do konca teksta že na vse takšne besede in mesta pozabili. Tu je treba razredu komentirati vse neznane ali nejasne izraze, tuje in lokalizme, pa tudi abstrakta, pri starejših pisateljih in pesnikih tudi zamotano skladnjo, dalje razna kulturna imena in pa seveda zgodovinsko ozadje ter zemljepisno okolje, skratka storiti vse, da dijakom kar najbolj olajšamo razumevanje teksta. Da bo stvar čimbolj nazorna, narišimo malo znani predmet na tablo, skicirajmo zemljevid, nakažimo prizorišče, prinesimo v šolo fotografije in umetniške ilustracije! Slovenist pedagog mora biti torej po malem tudi risar, ki zna n. pr. ob čarovniškem procesu iz *Visoške kronike* narisati dijakom tloris srednjeveške Škofje Loke in jim ob *Kaplanu Čedermacu* približati zemljepisno lego obrobne Beneške Slovenije ali ob katerikoli Cankarjevi ali Finžgarjevi drami nakazati njeno prizorišče. V svoji lastni ali gimnazijski knjižnici mora imeti pri roki literarne albume s podobami avtorjev in krajev, *Album slovenskih književnikov*, *Prešernov album*, *Podobo Ivana Cankarja* in podobno, dobrodošle pa mu bodo tudi ilustrirane izdaje klasikov, vzemimo *Martina Krpana*, *Desetega brata*, Aškerčevih pesmi, Trdinovih bajk.

3. Ko smo tekst jezikovno pravilno in kar se da doživeto prebrali, pojasnili dijakom neznane besede in motna mesta ter jim ponazorili čas in kraj dogajanja, preidemo na tretjo, osrednjo fazo našega dela, na *snovno, idejno in oblikovno analizo* teksta. Z dijaki bomo najprej ugotovili potek zgodbe (fabule): uvod ali zasnovo, zaplet v več stopnjah, vrh in preobrat, razplet in sklep ali razsnovo. Nato jo bomo kot razčlemba

ali dispozicijo na kratko zapisali na tablo in v zvezke. Ta najbolj tvorni in otipljivi del umetnine je precej lahko dognati v dramah, romanih, povestih, novelah in tudi v pravih epskih pesmih, baladah in romancah. Teže pa v črticah, ki so že nekakšne pesmi v prozi, medtem ko v lirskih pesmih fabule sploh ni, ker jo zamenja osebno čustveno razpoloženje. Ugotavljanje zgodbe se otroku, usmerjenemu predvsem v zunanje gibanje, zdi silno važno, v resnici pa so v umetnini še mnogo važnejše stvari. Tu so najprej med seboj različni duhovni liki nastopajočih oseb, njih notranji nagibi in dejanja, odnosi do sočloveka in stvarstva. Ko smo ugotovili zgodbo, moramo torej z dijaki označiti duševnost, značaje in nazore junakov. V najožji zvezi s tem pa je idejna problematika, ki jo je pisatelj vložil v umetnino: materinska ljubezen, zvesto tovarištvo, veličina dela, svoboda mišljenja, človek in znanost si podrejata naravo, borba s socialnimi in nacionalnimi zatiralci, bratstvo med narodi in teženje po miru, vera v človeka in smisel življenja itd. Z odkrivanjem idejnih korenin umetnine oblikujemo v mladini zdrav življenjski in družbeni nazor. Končno je treba dijake seznaniti z avtorjevim besednim zakladom in umetniškim slogom, sami naj določijo tudi literarno zvrst teksta. Tako si brez kakšne posebne sistematike, mimogrede in neopazno, ob berilih osvajajo tudi osnove poetike, metrike in stilistike. Seveda bomo oblikovno analizo gojili predvsem v tretjem in četrtem razredu, ko so dijaki zanjo dostopnejši.

4. Ko smo tekst do kraja preštudirali, se je treba v pridobljenem znanju *vaditi* in ga *utrditi*. Dijaki naj drug za drugim ustno obnavljajo zgodbo, označujejo osebe in avtorjev miselni svet. Ne bilo bi pa prav, če bi ponavljali le naše besede in sodbe. Nasprotno, navajajmo jih k samostojnemu presojanju umetnin! Take govorne vaje so koristne tudi zategadelj, ker pripravljajo mladino na lepo in prožno izražanje in samostojno nastopanje v javnosti. Ne pozablajmo tudi na domače pismene vaje, ki so lahko ali verna obnova, domiselna predelava ali docela samostojna naloga v idejni zvezi z obravnavanim tekstom! Pri ustnih in pismenih vajah navajajmo mladino, naj se ob tekstih naših klasikov uči tudi njihovega izražanja, jedrnatih rečenic, slikovitega sloga, naravne in slovenske skladnje! Posebno lepih pesmi in odlomkov iz proze naj se navadijo deklamirati! Nekdaj so znali z občutjem in spoštovanjem vsega Prešerna na izust. Med današnjo mladino je tovrstna kultura močno opešala. Če je tekst v značajih zelo pester, v dialogih živahen in v dejanju razgiban, naj ga dijaki dramatizirajo ter se ga nauče igrati. V nižjih razredih bodo to storili z veseljem.

Oglejmo si zdaj na nekaj konkretnih primerih, kako naj bi v šoli približno obravnavali leposlovne tekste! Vsi so vzeti iz zadnjih izdaj Slovenskih beril za nižje razrede, pripadajo pa različnim avtorjem, smerem in zvrstem.

Josip Jurčič, Deseti brat (Odlomek)

Ad 1. Bero naj, če se le da, Dolenjci, kmečki fantje, da v razredu zazveni pristna Jurčičeva govorica!

Ad 2. Pojasniti je treba izraze: bera, povezni voz, žrd, razstavka pšenice, urok, obalten, leskaj. Prizor se odigra v Obrščakovi krčmi na

Muljavi v prvi polovici preteklega stoletja. Pokaži dijakom Vavpotičeve, Gasparijeve in Birollove likovne upodobitve tega prizora!

Ad 3. Razčlemba zgodbe:

a) Možakarja pri prvi mizi v zvezi z novodošlim grajskim učiteljem Kvasom po kmečko konservativno presojata šolo: šola jemlje kmetu otroka kot delovno silo, hkrati pa še bero za učitelja.

Tudi navzočega strica Dolfca, študiraneга človeka in prijatelja vinske kaplje, imata za gosposkega nebodigatreba.

b) Dotlej molččega Martinka Spaka pograbi sveta jeza ob opazovanju sosednje mize, ko sprevidi, da hoče oderuh Miha izpod Gaja gospodarsko ugonobiti svojega upnika Dražarjevega Franceljna in mu uničiti tudi čustveno srečo.

Miho vrže čez prag, Franceljnu pa obljubi pomoč. Ponoči naj pride na križišče, pokazal mu bo zaklad.

c) Matevžek, kmet od prve mize, radoveden sprašuje desetega brata, od kod ima denar. Ali je v zvezi s samim hudičem, ali je v rodu s skrivnostnim Piškavom? Z zadnjim, preveč intimnim vprašanjem se zameri Martinku, ki zato neadoma zapusti krčmo.

Značaji oseb: Kmet Matevžek in njegov tovariš enako odklanjata gospodo in prosveto. Grajski stric Dolef je študiran in zapit čudak. V središču zanimanja je dvojica Miha izpod Gaja in Dražarjev Francelj. Prvi je samopašen oderuh, ki hoče uničiti simpatičnega, skromnega Franceljna. Najvažnejša oseba pa je Martinek Spak, ki mu kot namišljenemu desetemu bratu vraževerni kmetje pripisujejo skrivnostne zveze in moč. Sam siromak, rad pomaga revnim in dobrim, črti pa brezsrčno zlobo.

Pisateljev pogled na tedanjo slovensko vas: Jurčič prikazuje svoje rojake, dolenjske kmete, kot zgovorne, šaljive, duhovite, nezaupne do gospode, a tudi skrajno zaostale, zakopane v vraževernost in odklanjanje napredek, torej sorazmerno dovolj realistično. Vendar jih doživlja bolj v narodopisni prazničnosti kakor ob vsakdanjem delavniku, bolj v npravstvenih konfliktih (trikot Miha-Martinek-Francelj) kakor pa v gospodarskih stiskah, čeprav kmet Matevžek mimogrede porogljivo omenja grajsko brezdclje in desetino.

Jurčičev način pisanja. Tekst je samo odlomek iz celotnega dela in vsebuje samo eno izmed stranskih zgodb (epizod). Vendarle že tu dejanje poteka napeto, dialog je izredno živahen, oseb se kar gnete, pisatelj prikazuje patriarhalno življenje vaške srenje, kolektiva. Po obliki je *Deseti brat*, kar že iz odlomka lahko razberemo, roman, in sicer prvi slovenski roman (1866). Jurčičev jezik je danes v besedah, oblikah in skladnji tu pa tam že nekoliko starinski: pak, kakov, učenik, doboš, dobodo, je spel se, sta namuzovala se. Predvsem pa je poln pristnih rečenic in krepkih, drastičnih primer, ki jih je pisatelj vse našel med ljudstvom: vino — dar božji, nič ne dela — travo tlači, šember te vzemi!, palica ga potiplji!, kako obaltno zarobiti, pripravlja se ko bolni iz postelje, dobro vase in dobro nase mu preskrbi (skrbi za učiteljevo hrano in obleko), dobro jo je razpeljal, kakor bi pravljico pravil. Kakor v snovi tako je bil tudi v jeziku Jurčič veren Levstikov učenec.

Ad 4. Dijaki naj v razredu obnavljajo vsebino. Nekaj rečenic naj si zabeležijo in zapomnijo. Za domačo vajo naj odlomek dramatizirajo,

kasneje lahko priredijo še odrski nastop, morda kot del šolske proslave, če je solidno pripravljen. Če se le da, naj profesor dijake popelje tudi na ekskurzijo na Muljavo, čeprav pravega Obrščaka tam ne bodo našli.

Ivan Tavčar, Šarevčeva sliva

Ad 1. Pazi na zborni izreko in čustveno-estetsko stran branja!

Ad 2. Skiciraj na tablo prizorišče s kraji, ki jih tekst navaja, to je okolico Poljan z reko Soro ter bližnjimi hribi: Poljane same z gruntarskim Vidmom, bližnjo Hotovljo s kmetom Šarevcem ter hribom Kucljem, gorsko planoto Pasja ravan na desnem, mogočni Blegoš, cerkev pod Malinskim vrhom (Gorska cerkev), hribovski zaselji Četeno ravan in Jarčeje brdo ter hrib Gabrško goro na levem bregu Sore (prim. skico za Cvetje v jeseni v Klasju št. 22)! Pojasni dijakom izraze, kot so: brezovec, šiba dobrovita, melina, podgrivka! Žival (Ta žival se bo ugnala od samega dela) v poljanskem govoru ljubkovalno pomeni človeka.

Ad 3. Zgodba in zgradba:

a) Zasnova: Stari Šarevec, reven kmetič, ki ima malo zemlje pa veliko otrok, telesno nelepi hčeri Meti, ki ne bo dobila moža, na smrtni postelji voli 100 gold. in domačo slivo za priboljšek.

b) Zaplet: Meta si služi svoj grenki kruh kot dninarica pri velikih kmetih. Nad slivo skrbno bedi, da je ne bi obrali paglavci in bi mogla njen sadež vnovčiti. Denar pa skriva najprej na podstrešju, nato pa ga zakoplje v strmino na Kuclju. Da je lakomni delodajalci ne bi odgnali, si začne še pri jedi pritrgovati in stradati.

c) Vrh in preobrat: V spomladanski noči zadivja nad Poljansko dolino nevihta z nalivom in sproži na Kuclju zemeljski plaz, ki odnese Metin zaklad. Uboga starka ga potem na pol oblečena po razritem hribu zaman išče.

d) Razplet in razsnova: V blaznem strahu, da ji bodo vzeli še drevo, reva sama poseka slivo ob hiši, ki jo pokoplje pod seboj.

Miselno jedro. Tavčar, dasi meščanski liberalni politik, ima rad kmečko ljudstvo, iz katerega je izšel. Za razliko od Jurčiča ima že močan občutek za njegovo vsakdanje delo in socialne tegobe. Junakinja našega spisa, Šarevčeva Meta, je primer kmečkega proletarca, ki vse življenje živinsko gara, ker jo je sram beračiti in živeti v breme drugim, dokler je, socialno nezaščitene, ne uniči strah pred nepreskrbljenostjo na stara leta. Tavčar kaže torej v delu pristrčno simpatijo do malih, garaških, trpečih, hkrati pa do kraja poštenih in trmasto ponosnih ljudi, kakršne je v resnici poznal iz domačega okolja, Poljanske doline in hribov.

Oblika in slog. *Šarevčeva sliva* je po obsegu krajše delo in obravnava s psihološko poglobljenostjo življenjsko zgodbo in usodo enega samega človeka, ki se pretresljivo tragično konča. Je torej novelica, vzeta iz cikla *Med gorami*. Izmed stranskih oseb je mimo starega Šarevca, ki je zanimiv po kljeni govorici in kmečki modrosti, omembe vreden še Kočarjev Blaže, ki hodi kosit tujo deteljo in vidi strahove. Blaže v sicer tragični novelici učinkuje vedro komično, in sicer tik pred katastrofo junakinje; to prepletanje obeh elementov, ki je življenjsko utemeljeno, je ena izmed značilnosti Tavčarjevega pisanja (prim. Cvetje v jeseni).

Kar se tiče jezika in sloga, je v spisu nekaj sledov med našim meščanstvom tedaj modnih srbokroatizmov (nego, preverjen, čuvati) in romantično čustvenega, eteričnega ali kar konvencionalnega pisanja: lune prijazni obraz, ruše na materi zemlji; cveto tožne cvetlice bridkosti, težav in stradanja; se je lahko zazibal na perutih smrti v brezkončno morje brezkončne večnosti. Na splošno pa je Tavčarjev slog sočen, naraven in stvaren in zajema komparacije najrajši iz gorske prirode in kmečkega življenja: kot jastreb je čuvala drevo; oddirjal je, kot bi ga bilo opikalo polno sršenovo gnezdo; kakor plaha srna je planila k strešnemu tramu; je zaplesala krajina, kakor bi se bila napila najmočnejšega vina; bila je tenka kot šiba dobrovita, ki se tudi v najboljši zemlji ne more razviti. Prirodo, ki jo ima pisatelj kot rojen kmet in strasten lovec rad in jo v tej novelici čudovito opisuje ob spomladanski odjugi in nočnem neurju, v svojem neposrednem in elementarnem doživljanju tudi rad personificira: V dolu je šumela reka, kakor bi se togotila od najbesnejšega srda, in proti zahodu so se bile nakopičile tolpe črnih oblakov nad staro glavo staremu Blegošu... Pred njenim pogledom je plesala reka in plesale so še celo ognjene strele, ki so se spuščale temnemu Blegošu s temne brade. Kakor vidimo, pozna Tavčar tudi čustveno ritmično funkcijo ponavljalnih figur, zlasti geminacije.

Ad 4. Ustno obnavljanje novelice z razredom v šoli. Za pismeno vajo doma ali za šolsko nalogo poskusimo dati, če je razred bistrejši, sledečo temo: Socialni položaj ostarelega delavca pri nas nekdanj in danes (Razmišljanje ob Šarevčevi Meti in Hlapcu Jerneju). Tako nalogo je seveda možno dati šele v četrti, in sicer s primernimi napotki.

Ivan Cankar, Sveto obhajilo

Ad 1. Bere naj s smislom za ritmično, čustveno in idejno stran teksta najprej profesor, šele nato dijaki!

Ad 2. Razložiti je treba dijakom dve manj znani besedi iz ljudskega bajeslovja, vedomec in torklja, zlasti pa, če naj razumejo simbolični naslov umetnine, religiozni pojem obhajila: po nauku Cerkve se Kristus danes v podobi kruha, pri pravoslavnih in protestantih pa tudi vina daje vernikom, kakor se je nekdanj na križu telesno daroval za njih grehe. Obhajilo je torej spomin na Kristusovo nesebično žrtev za druge.

Ad 3. Tematika. a) Na Vrhniki smo, v enem izmed revnih trških stanovanj, kjer je životarila številna Cankarjeva proletarska družina. Petero otrok, med njimi bodoči pisatelj, v mraku čaka na mater, ki je odšla k peku po kruh.

b) Hudo so že občutili lakoto, matere ni bilo že eno uro domov, ker je vsepovsod po trgovinah trkala in prosila. Toda v otrocih je živela predrzna vera: Saj ve, da je čas za večerjo! Oni vendarle morajo jesti, ona pa jim mora prinesiti, od koderkoli! Stiskali so se v naraščajoči temi drug k drugemu, po letih otroci, po skušnjah starci, bali so se življenja, še več, obupali so že nad njim. Lakota se je stopnjevala do surove telesne bolečine, v njih vseh pa se je zbudilo nekaj strašnega — zlobno sovraštvo do matere rednice, češ, pozabila je nanje, na cesti stoji in klepeta, zase je že poskrbela! Ko so na skrivnem vsak pri sebi tako

mislili o materi, tudi med njimi samimi ni bilo več ljubezni, bili so le še sestradana žival brez srca in dobrote.

c) Tedaj se je nenadoma vrnila, vsa drobna in plašna: bala se je lastnih otrok. K sebi je tiščala na upanje izprošeni hleb kruha z lepo zapečeno skorjo, njihovo večerjo. Pravzaprav so ti otroci dan na dan uživali kot hrano njo samo, uživali njeno telo in pili njeno kri kot pri obhajilu, mati se je vsa razdala in žrtvovala zanje kakor križani Kristus.

Miselno jedro: Pisatelj tu kot v mnogih drugih svojih spisih, zlasti v romanu *Na klancu*, zbirki *Moje življenje* in ciklu *Ob svetem grobu* iz knjige *Moja njiva*, prikazuje in povečuje junaški in svetniški lik svoje proletarske matere, ki je docela pozabljala nase in se vsa žrtvovala za svojo številno družino.

Oblika in slog. V spisu, ki je po obsegu zelo kratek, je pravzaprav zelo malo zunanjega dogajanja. Po tej, snovni strani se skoraj docela izmika analizi. Pač pa gre za natančen, prodoren, do kraja iskren in pretresljiv prikaz duševnega razpoloženja lačnih otrok, ki čakajo matere s kruhom. Duševno razpoloženje, izviraajoče iz boleče telesne lakote, se stopnjuje od drznega otroškega zaupanja preko starčevskega obupa nad življenjem do strašnega sovraštva do matere, dokler tesnobne teme noči, bede in zlobe žarko ne razsvetli lik matere mučenice in svetnice. Kratki spis brez večjega zunanjega dogajanja, ki nam razčlenjuje predvsem vse rahle in skrite vzgibe človeške duše, imenujemo črtico. S to književno zvrstjo sta povezana tudi sugestiven slog in lirski ritem.

V stilnem pogledu velja predvsem omeniti simbol obhajila, s katerim hoče pisatelj ponazoriti materino razdajajočo se ljubezen; kot neoromantik je Cankar sploh rad segal po simbole v krščansko religijo in liturgijo. Še dve primeri sta v tej črtici sugestivni: otroški glad pisatelj primerja žalostnemu pasjemu cviljenju, pred otroki stoječo preplašeno mater pa grešniku pred neizprosnimi sodniki. Med stavčnimi figurami so posebno pomembne razne ponavljalne figure, anafore, refreni, paralelizmi, ki dajejo črtici docela lirski ritem: Prav nič nismo dvomili. Kajti večerilo se je in zvečer je treba večerje. Trd in strašen je otrok v svojem zaupanju. Zvečer je treba večerje. Neusmiljen je otrok v svoji veri. Mati, zvečer je treba večerje. — Natanko smo vedeli drug za drugega: »Tudi ti tako misliš, sestra! Tudi ti tako sodiš, bratec!« ... »Poznam te, sestra, natanko vem, zakaj molčiš! Tvoja misel je smrtni greh, ki nikoli ne bo izbrisan!« »Poznam te, bratec, bistro vem, kaj si mi očital na tihem! Tudi tvoj greh ne bo nikoli izbrisan!« — O mati, zdaj vem: tvoje telo smo uživali in tvojo kri smo pili! Zato si šla tako zgodaj od nas! Zato ni veselja v naših srcih... To je neposredna vibracija pisateljevega srca in umetnost, ki deluje neposredno na naše čustvo, to je v bistvu že poezija, in sicer poezija najčistejše, najelementarnejše vrste.

Ad 4. V šoli ustno obnavljanje črtice in vaje v umetniški recitaciji. Tem vajam je treba posvetiti vso skrb in ljubezen. Dijaki naj začutijo idejno bogastvo in izrazno prefinjenost Cankarjeve umetnosti. Za domačo pismeno vajo ali, še boljše, za šolsko nalogo: Cankar o svoji materi (Sinteza na osnovi vseh dijaku znanih tovrstnih črtic). Ali pa: Kaj dolgujem svoji materi? (Prosta naloga na osnovi lastnih spominov in doživetij.)

Konec prihodnjic

SLOVSTVENA VZGOJA V NIŽJI

Nadaljevanje in konec

Anton Aškerc, Čaša nesmrtnosti

Ad 1. Bere najprej profesor, nato dijaki. Pri branju se je varovati šolske monotonijske, tekst je dramatično razgiban!

Ad 2. Pojasniti je treba nekatere manj znane slovenske besede (rus, serec, vrač), zlasti pa vrsto arabskih izrazov (turban, damaščanka, koran, sura, kalif, derviš, emir, alkimija) ter s tem v zvezi spregovoriti o verstvu muslimanov, njihovi nekdanji cvetoči omiki in srednjeveški državi v Španiji s središčem v Kordovi, kjer je med drugimi vladal tudi kalif Abderaman (912—961).

Ad 3. Dispozicija:

a) Zasnova: Abduřaman zamiřljen bere koran, ki mu govori o smrti in veĉnem řivljenju. Toda kalif ima rad tostransko řivljenje, nanj ga priklepajo ljubezen, filozofija in bojevanje, zato bi rad vedno řivel. Da bi mu pomagali do tega, pokliĉe k sebi zdravnika, alkimista in derviřa.

b) Zaplet: Zdravnik Hakim mu nasvetuje, naj si v ĉařo nastreže jutranje rose, v njej raztopi morskih biserov in to pijaĉo pije sedem juter, previdno pa doda, da vsakdo ni vreden nesmrtnosti. Toda kalifu, ki paĉ ne spada med izbrance, se biseri v rosi ne raztope.

c) Vrh: Alkimist Sofer mu domiřljivo samozavestno kar ponudi ĉařo z raztopljenim zlatom. Toda kalif bi rad prej videl njen uĉinek na uĉenjaku in mu veli piti. Ker pa se ta sumljivo brani, mu s toliko veĉjim užitkom odseka glavo.

d) Razplet in razsnova: Sivolasi, modri Ali Rařid emiru razodene, da so ga vsi pred njim prevarili in da je ĉařa, ki ĉloveku zagotavlja nesmrtnost, edino njegovo lastno řivljenje, ki naj ga vsakdo polni s plemenitimi deli za domovino in ĉloveřtvo. Kalif se ne meni veĉ za koran in ugotavlja, da je imel edino stari derviř prav.

Ideja pesmi je torej: »V delih svojih řivel sam boř veĉno!« Ařkerc v njej zavraĉa strah pred smrtjo, posredno tudi misel na onostranstvo. Sprijazniti se je paĉ treba z zakoni narave, po katerih si telesno umrljiv. Hkrati pa se pesnik ves radosten oklepa řivljenja, ki naj ga posameznik posveti delu za skupnost, za domovino in ĉloveřtvo. Torej nekaj vedri naravni humanizem, precej podoben tistemu, ki ga je v nemřkem nagrobnem napisu Emilu Korytku izrazil že veliki Preřeren.

Oblika pesmi. Ideje pesnik ni povedal naravnost, ampak v obliki izmiřljene epske zgodbe, ki jo je po svojem okusu postavil v Orient. Tako imamo opraviti z literarno zvrstjo, ki je znana pod imenom prilika ali parabola. Ker je pesem po svojem bistvu miselno mořka pesem, se ji kot verz zelo prilega trohejski deseterec brez rim, stalni stih srbske junařke pesmi. Odlikujeta jo tudi dramatiĉno dejanje in řivahen dialog, ki doseřeta viřek v spopadu med kalifom in alkimistom (odsekani kratki stavki!). Nad pesmijo imamo za epigraf ali motto citat iz korana.

Jezik in slog kažeta na izrazito moško pesniško osebnost, ki ima rada jasno misel in preprost izraz. Če izvzamemo metaforo »vešča črna, misel nevesela«, v celotni pesmi nimamo nobenega posebnega pesniškega ukrasa. Med stavčnimi figurami je zelo pogostna anafora, ki daje pesmi značaj epske širine in vznesenosti. V prizoru z alkimistom Sofrom je čutiti za Aškerca tako značilno duhovito ironijo. V jeziku pa je več srbokroatizmov (dičiti, baš, pozvati, lečnik, lek, jedva, čin) in nekaj vzhodnoslovenskih oblik (toti za tisti in orodniško obrazilo -oj pri a-jevski sklanjatvi), ki pričajo o pesnikovi slovanski orientaciji oziroma njegovem pokrajinskem poreklu.

Ad 4. Z razredom najprej ustno obnavljamo vsebino. Nato naj se dijaki nauče pesem na pamet, a smiselno in lepo deklamirati. Čaša nesmrtnosti pa bi se dala zlahka tudi dramatizirati in na šolskem odru odigrati, kar bi mladino pritegnilo tudi s pestrimi vzhodnjaškimi kostumi.

Simon Gregorčič, Pastir

Ad 1. Najprej prebere profesor, zatem razred. Pazi, da pri branju ne zaideš v togo šolsko deklamatoričnost; pesem beri iskreno in občuteno, kakor je nastala Gregorčiču!

Ad 2. Besede bodo dijakom vse znane, razen morda studen — mrzel. Pač pa je treba nekoliko pojasniti nastanek pesmi in kraje, ki jih opeva. Nastala je kot *Nazaj v planinski raj* v Rihemberku na Vipavskem, kamor so pesnika na pol kazensko premestili iz njegovega ljubega Kobarida. S planino, ki »tam gori dviguje v nebo se«, je mišljen Krn. Tretja kitica pa je v celoti verna podoba pesnikove domačije: »selo mirno« je seveda Vrsno, »slap grmeči« pa slap, ki ga nad vasjo dela potok Volárija. Primera v četrti kitici je vzeta iz sv. pisma in meri na Adamovo hrepenenje po rajju, potem ko ga je angel z mečem izgnal iz njega.

Ad 3. Zgradba pesmi je trodelna, vsak del obsega po tri kitice.

a) Kitice 1—3: Gregorčič se iz Rihemberka željno ozira po svojem sončnem planinskem rajju pod Krnom.

b) Kitice 4—6: Tam je v otroških letih prepevaje in brezskrben pasel očetovo čredo.

c) Kitice 7—9: Kasneje je postal dušni pastir, duhovnik, s tem pa izgubil svojo osebno srečo. Zato se mu toži po domačiji in mladosti.

Miselno jedro pesmi tvori spoznanje, deloma sorodno Prešernovemu v sonetu *O Vrba*, ki tvori uvod v *Sonete nesreče*, da je bil kot pastirček na domačih pašnikih srečen, ko pa jih je zapustil ter se odločil za šolanje in duhovniško službo, so se ga lotili življenjski nemir, bridkost in obup. Zato si želi vrnitve v prvotno idilično okolje in z njim zvezano brezskrbno, srečno življenje.

Oblika pesmi. Ker poje Gregorčič tu o sebi in izpoveduje svoja osebna razpoloženja, sloneča na trpkih življenjskih skušnjah, imamo opravka z lirsko osebnoizpovedno pesmijo. Aškerčeva moška epska pesem je kakor izklesana iz surovega marmora, Gregorčičeva žensko lirski je lahkotna in melodiozna. Kitice so ves čas pravilne štirivrstičnice. Pesniška mera je amfibrah, in sicer se redoma menjavata nepopolni štiristopni in popolni tristopni verz. Tudi rime so prestopne (a b a b), in

sicer moške, ženske, tekoče, dvakrat pa tudi razširjene (nebo se — oko se, nemila me je — pojila me je).

Slog. Domiselna je primerjava ovčji pastir — dušni pastir, ki v drugem in tretjem delu pesmi pomeni hkrati antitezo med pojmom brezskrbna zadovoljnost — življenjska nesreča. Na tej primerjavi in antitezi notranje, vsebinsko sloni vsa pesem, te dve predstavi in občutji sta jo v pesniku sprožili in pomenita njen osnovni motiv. Izmed drugih stavčnih figur sta za to pesem in Gregorčiča sploh značilni nagovor (apostrofa) na planinski raj in domačo vas na več mestih in pa asindetično naštevanje značilnosti in lepote pokrajine pod Krnom v tretji kitici:

Oj, pašniki sončni, lesovje temno,
vi viri, potoki studeni,
ti slap moj grmeči, ti selo mirno,
pri srcu ko nekdanj ste meni!

V obeh figurah je nekaj slovesno vznesenega, duhovniško govorniškega, vendar le toliko, da ne moti intimnega značaja pesmi. Začetek pesmi kaže v geminaciji in stalnem številu naslon na ljudsko poezijo: »Tam gori, tam gori za tretjo goro...« Za Gregorčiča sta nadalje značilna epiteton »rosna« mladost in metafora »kupa bridkosti«, v jezikovnem območju pa pogostna raba tvornosedanjega deležnika na -č (solzeč se oziram, glasno pojoč, po dolu gredoč, pijoč le), ki ima tudi muzikalno funkcijo.

Simon Jenko, Po slovesu

Lepa, a krhka lirski stvarca. Ne sečirajmo je preveč, da ne razbijemo lepote! Vendar jo je treba s primerno spoštljivostjo približati.

Prva kitica je slika Sorškega polja z gorami v ozadju ob temačno oblačnih dneh. Druga izraža pesnikovo žalost ob ločitvi od ljube domačije in dragega dekleta. Jenko se je tedaj kot osmošolec vračal z oddiha v Ljubljano ali pa morda že kot maturant odhajal namesto na Dunaj v celovško semenišče. Vendar je treba pesem razumeti kot izraz Jenkovega splošnega, življenjskega melanholičnega občutja, saj je objavi v Novicah dal značilen naslov: Marsikak dan mojega življenja.

Pesmica je po zgradbi izrazito dvodelna. V prvi kitici imamo pripodobno iz narave: Nad polje se je priplazil teman oblak in ga zasenčil. V drugi pa njeno razlago, prenos na človeka: Žalostna misel je obšla pesnikovo srce. — Izrazno pesmica, kakor mnoge Jenkove, spominja na ljudsko liriko, in sicer s pripodobno o črnem oblaku in žalostnem srcu, z antitetično formulo »to ni — to je«, z epitetonom »ravno polje«, s štirostopnim jambskim verzom ter skrajno preprostimi rimami.

Srečo Kosovel, Jesen

Še bolj prefinjena zadeva, podobna nežni japonski sličici. Občutena recitacija tu opravi več kot razumska razčlemba. Za prvi razred gimnazije (SB I, str. 127) se mi pesem zdi pretežka.

Tri kratke kitice, izmed katerih vsaka prispeva novo značilno potezo k celotni pokrajinski sliki. Pesnik nam poje o jesenskem jutru doma

na Krasu, ko na kamnite, neznano kam vodeče poti vztrajno prši dež, ko bori negibno, nemo stoje na gmajni in ko prebujena brinovka preplašeno odleti. Torej vtisna slika, impresija jesenskega jutra na okamenem Krasu. Impresija pa nam hkrati simbolično posreduje še nekaj drugega: pesnikovo osebno melanholijo, občutek osamljenosti in slutnjo smrti (prim. vlogo brinovke v njegovi Baladi!).

Jenkova in Kosovelova pesem sta tematično sorodni, toda tehnično različni: starejši Jenko operira s prisposodobno in razlago, Kosovel pa nam pričara svojo otožnost neposredno s samo pokrajinsko impresijo. Veliko je tu barv, prevladuje sivobela, karakteristična barva Krasa. Še več je otožne muzike: ustvarja jo zlasti refren Sivo je zgodnje jutro, ki je nekak čustven leitmotiv; dalje vokal i, ki se kot rima ponavlja v prvih dveh verzih vseh kitic in zveni kot pritajeno otroško ihtenje, in končno ritem, ki je brez ustaljenega kalupa in posnema klecanje trudnega potnika.

Še važna pripomba. Ti napotki pomenijo za nižjo maksimalni delovni načrt in so namenjeni predvsem *slovenistom v orientacijo*. V šoli jih bomo uporabljali zdaj bolj, zdaj manj, kakršna je pač razvojna stopnja dijakov in duševna bistrost razreda. Otrokom je treba pri razlagi nuditi kar največ, od njih pa pri izpraševanju zahtevati le najvažnejše. To velja zlasti za analizo oblikovnih sestavin umetnine, za katere so dojemljivi šele tretje- in četrtošolci. Paziti moramo tudi na to, da se ne bomo izgubili v drobnjarijah, pri tem pa zgrešili osnovni smoter: idejno-estetsko vzgojo mladine.

II. SLOVSTVENA ZGODOVINA IN TEORIJA

Interpretacija tekstov naj bi bila v nižjih razredih gimnazije osnova in izhodišče za vse drugo: za pouk slovstvene zgodovine in teorije, za domače branje in precèj tudi za spisje. Če smo pri obravnavi tekstov dosegli, da otrok ne le gladko bere, ampak tudi razume pisateljevo človečansko idejo in občuti oblikovno lepoto umetnine, smo dosegli veliko.

Po opravljeni interpretaciji dajemo razredu tudi *podatke o avtorju*, katerega tekst smo pravkar prebrali. Pri tem se moramo izogibati nepotrebnim letnicam, biografskim drobnjarijam in naštevanju golih naslovov, kar se posebno rado dogaja. Če smo otroku nagrmadili razne kraje službovanja in naslove prav vseh del, nismo pa označili umetniške vsebine obravnavanega avtorja, nismo storili prav ničesar. Človeški in umetniški lik avtorja, življenje in značaj, umetnost in pomen morajo zaživeti pred dijakom v vsej resničnosti in polnosti, vendar mu jih moramo posredovati kar najbolj dostopno, nazorno, pregledno in zgoščeno. Življenjepisnim podatkom naj sledi *oznaka in ocena celotnega dela*, in sicer po kronološkem redu, zlasti pa po področjih slovstvene dejavnosti. Izmed posameznih knjig, pesmi in spisov posebej označimo le temeljna dela, ki so v odlomkih zastopana tudi v šolskih Berilih ali predpisana oziroma primerna za domače branje. Posebno pažnjo posvetimo mladinskim spisom obravnavanega avtorja.

Teh podatkov in oznak pa dijakom ne smemo kar naravnost in v celoti narekovati. S tem bi jih zavajali k pasivnemu sodelovanju v šoli

in mehaničnemu obnavljanju doma. Eden naših najvažnejših pedagoških ciljev mora biti, da dijake vzgajamo k razumnemu in samostojnemu delu. Zato naj si na tablo in v zvezke zapišejo le dispozicijo ali vprašanja kot oporišča za lastno delo, vse drugo pa jim prej ob njihovem zavestnem sodelovanju razložimo ustno. Na tablo moramo vselej napisati tudi vsa osebna imena in naslove del, da si jih v pravilni obliki osvoje. Tudi kasneje, ko bodo otroci imeli v rokah že tiskan slovstveni priročnik, slepega učenja po tekstu ne bomo smeli dopuščati.

Veljavni učni načrt predpisuje, naj dobe prvošolci osnovne slovstvene podatke o ljudskem pesništvu, o Vodniku, Prešernu, Levstiku, Jurčiču, Gregorčiču, Aškercu, Finžgarju, Cankarju, Župančiču in Prežihu, drugošolci na novo še o Erjavcu, Jenku, Valjavcu, Stritarju in Kersniku, tretješolci pa o Ketteju, Murnu, Milčinskem, Kosovelu in Bevku. Predpis je kar v redu, čeprav bi se mu dalo v podrobnostih kaj oporekati ali dodati, praksa po šolah pa kaže občutne pomanjkljivosti in razlike v izvajanju. Večina slovenistov ne zna najti prave mere in metode, vse pa duši diktiranje, s katerim izgublajo dragocen čas. Zato bi nujno potrebovali neoporečen in poljuden slovstveni priročnik z literarnozgodovinskim pregledom in osnovami literarne teorije, ki bi normativno določal obseg in metodo ter sloveniste tudi rešil narekovanja.

Podatke o posameznih avtorjih in oznake njihovega dela dajemo razredu *priložnostno in nesistematično* vse do četrte. Šele tedaj jih povežemo in ujamemo v linijo slovstvenega in kulturnega razvoja, to je, postavimo pisatelja ali pesnika v določeno dobo, ki smo ji na kratko in preprosto označili pogojenost, značilnosti in hotenja. Četrtošolcu mora biti predvsem jasna vsebina romantike, realizma, moderne ter socialnega realizma, saj so to za nas slovstveno najbogatejše dobe. Pojma reformacija in razsvetljenstvo dijak pozna že iz prejšnjega leta od zgodovine, zato mu jih ne bo treba bogve koliko pojasnjevati. Manj važna slovstvena obdobja, n. pr. stoletja prvih pisanih spomenikov, dobo protireformacije in baroka, intermezzo naturalizma, le bežno preletimo. Docela odveč pa je v nižji gimnaziji karkoli spregovoriti n. pr. o dekadenci, ekspresionizmu in še kakem drugem novejšem izmu. Kratek in poljuden pregled slovenskega slovstva dajemo torej šele v četrti. Tedaj se v glavnem časovno ujameta slovenist in zgodovinar, ki v tem letu obravnava narodno zgodovino po marčni revoluciji. Tudi naše knjige, Slovenska berila, imajo tekste razvrščene strogo po kronološkem redu in slovstvenih obdobjih šele v četrti. Osnovno poznavanje literarnozgodovinskega razvoja potrebuje šele dijak, ki stopa v višjo gimnazijo ali strokovno šolo ali pa odhaja naravnost v poklic in življenje, kjer mu o slovenskem slovstvu ne bo nihče več govoril.

Vzemimo v konkreten pretreš nekaj za to stopnjo metodološko težjih primerov, kaj bi naj nižješolec, točneje četrtošolec, vedel o pesniku Vodniku, kritiku Stritarju in pisatelju Prežihu.

Valentin Vodnik je bil sin trdnih kmečkih staršev in preprosta, zdrava, hudomušna ter svobodoljubna narava. Rojen je bil v Šiški v Ljubljani; kot frančiškan in posvetni duhovnik je služboval po raznih krajih. Ko je živel na Koprivniku v bohinjskih hribih, ga je lastnik tamkajšnjih fužin, baron Zois, pridobil za slovstveno delo. Pomagal mu

je priti v Ljubljano, kjer je Vodnik postal gimnazijski profesor. Ko so naše kraje zasedli razsvetljeni Francozi, se je zanje zelo navdušil in vodil v Ljubljani vse šolstvo. Zato pa so ga kasneje Avstrijci pred časom upokojili in mu niso dovolili kulturno delovati.

Zbiral je jezikovno gradivo za slovar in se pri tem učil lepega ljudskega jezika, kakršnega je tudi sam pisal. Da bi našega kmečkega človeka kot razsvetljenec umsko in gospodarsko dvignil, je začel izdajati koledar Veliko pratiko, kamor je pisal razne praktične članke za ljudstvo. Nato je izdajal in v glavnem tudi sam pisal Ljubljanske Novice, prvi slovenski časopis, kjer je med drugim kot narodni preporditelj s ponosom pisal o razširjenosti in kulturi Slovanov in Slovencev (članek Povedanje od slovenskega jezika).

S Pesmimi za pokušino (poskušnjo) se je 1806 predstavil za našega prvega pesnika. Tudi svoje verze je namenil ljudstvu, njegovemu pouku in razvedrilu. Zato je pisal razne kratkočasne uganke in poučne basni (Sraka in mlade, Kos in brezen), prikazoval spodbudno našega kmeta kot veselega, bistrega in delavnega (Zadovoljni Kranjec, Dramilo) in bil ponosen na svoj pesniški poklic (Moj spomenik). Tudi po obliki in izrazu so njegove pesmi preproste, nazorne in vsakomur razumljive.

Vodnik je sestavil tudi vrsto šolskih knjig, med njimi prvo v slovenščini tiskano slovensko slovnico, kjer se je v pesmi Ilirija oživljena zahvalil Francozom za priznanje naših kulturnih pravic. — Vodnik ni bil velik umetnik, bil pa je marljiv in uspešen kulturni delavec, ki je kmečko ljudstvo budil k zavesti in napredku, s pesmimi utiral pot čbeličarjem in Prešernu, s spisi pa znatno pripomogel k čiščenju in lepšanju našega knjižnega jezika.

Josip Stritar je bil doma iz idilično samotne Podsmreke pri Velikih Laščah, torej ožji rojak Levstikov. Bil je nadarjen dijak, na Dunaju je poučeval po bogatih družinah, mnogo potoval po Evropi in si ustvaril široko izobrazbo. Na Dunaju je ostal kot srednješolski profesor klasičnih jezikov večji del življenja, živel v ugodnih razmerah in rad pomagal svojim tovarišem, zlasti Jurčiču in Levstiku, ki sta bila pogosto v stiskah. Kot človek je bil žensko mehke in gosposko uglajene narave, kot slovsstveni delavec vsestranski, kritik, pesnik in pisatelj, nazorsko pa je spadal med vodilne napredno usmerjene mladoslovence.

Na začetku slovstvene poti je v kritičnih spisih, zlasti v uvodu v Poezije (1866), vrnil pesniško prvenstvo genialnemu Prešernu in zrušil literarnega malika Koseskega, ljubljenca Bleiweisa in staroslovencev. V leposlovnih listih Slovenski glasnik in Zvon, ki ga je v desetletju 1870 do 1880 urejeval na Dunaju, je ocenjeval leposlovna dela in vzgajal pesniški naraščaj ter ga posebej opozarjal na lep slog in izbrušeno obliko. Iz njegove šole je izšel Simon Gregorčič, ki je kot umetnik svojega razgledanega učitelja prekosil. Na področju slovstvene kritike sta se rojaka medsebojno dopolnjevala: Levstik je hotel preroditi slovensko prozo na osnovi domačega življenja in ljudskega jezika, Stritar pa slovensko poezijo po estetskih in idejnih načelih velike Evrope.

IZMED njegovih pesmi so najbolj močne in žive politično satirične. Prvake, njihovo samopašnost in neznačajnost si je privoščil v Dunajskih sonetih (1872), kjer je tudi pogumno izpovedal svobodomiselni nazor.

Kot pesnik se je s srcem zavzemal za jugoslovansko rajo, ki je krvavela v zadnjih osvobodilnih bojih s Turki (Dunajske elegije, Raja). Med prvimi pri nas je sočutno pel o bedi proletariata in resno opozoril na pereče socialno vprašanje. Sicer pa so njegovi verzi, pa tudi novele in romani kazali preveč romantične čustvenosti, črnogledosti in solzavosti, romanom so nasprotniki očitali tudi neizvirnost. Končno se je tudi prijateljem pisatelj zazdel preveč odmaknjen od žive slovenske stvarnosti, krenili so mimo njega na pot odločnejšega realizma, ki so ga zastopali v reviji Ljubljanski Zvon (od 1881), Stritar, še nedavno literarna avtoriteta, pa je vse bolj tonil v pozabo. V starosti je pisal predvsem za mladino in v tovrstnih pesmih in spisih obujal mladostne spomine in kazal topel odnos do živali (štiri knjige za Mohorjevo družbo).

Prežihov Voranc, s pravim imenom Lovro Kuhar, se je rodil leta 1893 kmetiču grofovskemu najemniku v Kotljah na Koroškem. Doma je opravljal težaška dela, se izobraževal bolj sam kot po šolah, med prvo vojno pa se mučil po frontah in dezertiral. Za časa prejšnje Jugoslavije je živel doma v Guštanju (sedaj na Ravnah) kot preprost uradnik in zaveden komunist, ob nastopu Aleksandrove diktature pa pobegnil v zamejstvo in kot politični ilegalcec živel križem po Evropi malone deset let. Tik pred drugo vojno se je vrnil v domovino, in sicer v Ljubljano, kjer so ga okupatorji odkrili in poslali v uničevalna taborišča v Nemčiji. Po osvoboditvi je, dasi na zunaj krepak in tršat, z zrahlanim zdravjem živel še nekaj let kot književnik in ljudski poslanec, največ na idiličnem Prežihovem vrhu, umrl je leta 1950 v Mariboru, pokopan pa je v domačih Kotljah.

Voranca štejemo za največjega slovenskega pisatelja po Cankarju. Njegova umetnost je umetnost genialnega samouka, proletarca in borca. V svojih delih nam v pristni koroški govorici in plastičnem slogu, predvsem pa z elementarno silo, ki je slovenska književnost dotlej ni poznala, prikazuje svoje rojake kmete, gozdne delavce, železarje in rudarje, živeče na sanjavo lepem svetu pod Uršljo goro in Peco, kako se bore s narodo in njenimi silami na eni ter socialnimi in narodnimi zatiralci na drugi strani za svoj življenjski obstanek. Njegovi liki, surovi v trdem življenjskem boju in mehki v osebem čustvovanju, so kakor izrezani iz šame zemlje in verni predstavniki koroškega ljudstva, njegove lirske duševnosti in teženj po socialni pravici in nacionalni svobodi.

Najbolj mojstrska je Prežihova zbirka novel Samorastniki. Sem spada tudi zgodba Boj na požiravniku; ta pripoveduje o garaškem življenju bajtarske družine na skopi zemlji, ki se ji oče ponesreči v boju s talno vodo na njivi (1935); pa tudi zgodba o voličih Jamsu in Bavhu, ki priča o tesni navezanosti delovnega človeka na domače živali in njegovem pravičnem besu zoper socialne tlačitelje. V romanu Doberdob nam pisatelj na osnovi lastnih doživetij v prvi imperialistični vojni odkriva nesmiselno umiranje vojakov po frontah in nečloveško ravnanje z njimi po taboriščih ter neuspeli upor slovenskih fantov v Judenburgu. Roman Požganica nam osvetljuje prevratno vrenje med delavci in kmeti v Mežiški dolini takoj po vojni ter prikazuje naš vojaški in politični boj za Koroško, ki smo jo izgubili tudi zato, ker naše takratno meščansko vodstvo ni znalo pridobiti za nastajajočo Jugoslavijo koroškega delavstva.

Prežih je poklonil eno izmed svojih knjig tudi mladini. To je zbirka črtic Solzice, ki se po svoji lepoti, prisrčnosti in pretresljivosti lahko meri s Cankarjevim Mojim življenjem. V njej pisatelj obuja spomine na mladost, izpoveduje ljubezen do matere (Solzice), pripoveduje o trdem delu, pomanjkanju in krivicah (Nagrada, Višja matematika, Levi devžej) in o zgodnjem prebujenju socialne in nacionalne zavesti v sebi (Prvi maj, Dobro jutro, Prvo pismo) ter poje slavospev lepotam koroške zemlje.

Ista osnovna načela kot za obravnavo slovstvene zgodovine veljajo tudi za obravnavo *literarne teorije* v nižji. Ne smemo je obravnavati sistematično, ampak priložnostno ob tekstih: določeno literarno zvrst bomo obdelali takrat, kadar nam jo bo prinesel tekst v Berilu. Pri tem je za nižjo gimnazijo važna zgolj poljudna definicija zvrsti, nikakor pa ne njena zgodovina in razne razvojne oblike (n. pr. pri baladi, sonetu in romanu), čeprav mora že nižješolec vedeti, da se tudi literarne zvrsti porajajo, spreminjajo in odmirajo. Roman n. pr. bomo obdelali ob odlomku iz Desetega brata, Visoške kronike, Pod svobodnim soncem. Rekli bomo, da je zamenjal nekdanjo epsko pesnitev in da je danes najbolj priljubljena literarna zvrst. Hkrati je najbolj obsežen in snovno razgiban, ima glavno zgodbo in še stranske. Ne prikazuje toliko posameznika in njegovo duševno problematiko, ampak predvsem človeški kolektiv v določenem okolju in dobi. Zato nam najlaže posreduje celotno podobo vsakokratnih družbenih protislovij, miselnosti in kulture. Po vsebini poznamo danes zlasti socialni, psihološki, zgodovinski, biografski, vojni, potopisni in pustolovsko-kriminalni roman, ki pa nima nobene estetske cene. — Med književnimi zvrstmi, ki jih odreja zadnji učni načrt za obdelavo v prvi, drugi in tretji, pogrešam ep, zlasti pa roman in vse odrske zvrsti, pogrešam toliko bolj, ker imamo zanje v šolskih Berilih dovolj primerov, pa čeprav le v odlomkih.

Hkrati z literarnimi zvrstmi pri obravnavanju tekstov, kakor smo videli, čisto naravno in neprisiljeno spregovorimo tudi o raznih pojmihi iz stilistike, ugotovimo in definiramo zdaj ta trop, zdaj ono figuro. Isto velja tudi za metriko, za osnovne pojme o pesniški meri, razvrstitvi rim in o stalnih pesniških oblikah. Te stvari ob tekstih tolikokrat srečujemo, da si jih količkaj prizadevni dijaki lahko mimogrede osvoje. V četrtem razredu pred malo maturo vse dotedanje znanje iz poetike, stilistike in metrike spet smiselno uredimo, kakor storimo tudi pri slovstvu.

Predvsem moram opozoriti na nekaj silno važnega. Literarne teorije nikdar ne smemo poučevati ločeno od leposlovnih tekstov, ne le iz metodoloških in mnemotehničnih razlogov, ampak tudi zaradi stvari same, zaradi *organske odvisnosti oblikovnih sestavin od celotne umetnine*, od njene motivike, tematike in idejnega sveta, pa tudi od umetnikove osebnosti in njegove življenjske usmerjenosti. Zato bi bilo hudo zgrešeno, če bi obravnavali literarne zvrsti, stilistiko in metriko kot samostojne estetske kategorije ali če bi ob tekstih te stvari samo mehanično naštevati in opisovali. Dijaku je treba tudi tu ponazoriti pogojenost in vzročno zvezo pojavov ter razložiti notranjo funkcijo, namembnost določenega metra ali ritma, stilizma, pesniške oblike ali književne zvrsti. Vsak dijak naj ve ali vsaj slutí, zakaj in čemu je pesnik ali pisatelj v

zvezi z določeno tematiko in problematiko uporabljal prav tak jezik in slog, prav to pesniško obliko ali književno zvrst in ne druge.

Da ponovim: V nižji bi bilo vsakršno literarno historiziranje v višješolskem smislu odveč in škodljivo, ker bi brez potrebe obremenjevalo dijaka, za nas pa pomenilo verbalističen nesmisel. Izhodišče in osnova slovstvenega pouka v nižji mora biti skrbna, poglobljena in vsestranska obravnava beril, tekstov. Ob njih se dijak idejno in estetsko vzgaja, si oblikuje zdrav in napreden življenjski nazor ter si brusi okus za lepo. Samo ob njih naj dobi podatke o avtorjih in oznako njihovega dela, samo ob njih naj se seznanj z osnovnimi pojmi iz literarne teorije. Šele v četrti te priložnostne podatke o pisateljih rahlo povežemo v zaporednost in dialektiko zgodovinskega razvoja, pojme iz literarne teorije pa sistematično ponovimo. Zato naj delo v nižji gimnaziji ne bo posvečeno za to stopnjo prezgodnji in nepotrebni slovstveni zgodovini, ampak *slovstveni, idejni in estetski vzgoji!*

Eva Ilc

CANKARIN JAKOPIČ

Lepota, resnica in ljubezen so trije glavni viri Cankarjevega optimizma, ki bogato oplaja njegovo umetnost. V teh treh besedah je izražen Cankarjev umetniški etos, ki se kaže zdaj bolj, zdaj manj jasno. Intuitivno ga čuti vsak, ki pozna celotni Cankarjev opus. Kajti v množici senc in težkega pesimizma, ki nam ga odkriva njegovo delo, vzplameneva vedno in vedno luč Cankarjeve vere in zaupanja v dobro. Sam se te luči ni vedno zavedal, a v posebnih trenutkih je jasno zasvetila na njegovo življenjsko pot. Eden izmed takih trenutkov je bilo njegovo srečanje s slovenskim impresionističnim slikarstvom.

Slovenski impresionizem je posredoval Cankarju svojevrstno doživetje slikarstva; v njem je našel sorodnost in potrdilo svojemu pojmovanju življenja. Kakor sloni Cankarjev optimizem na njegovem etosu, tako je tudi bistvo slovenskega impresionizma slikarsko doživetje lepote, resnice in ljubezni. Ta etični moment slovenskih slikarjev je tudi glavna in bistvena razlika med francosko in slovensko moderno umetnostjo. Slovenski impresionizem je po svojem umetniškem etosu mnogo globlji in močnejši od francoskega, zlasti v svojem najvišjem vzponu — Rihardu Jakopiču. Etični moment slovenskega impresionizma se kaže v delu naših slikarjev na več načinov, najbolj viden pa je v njihovi zasidranosti v domačih tleh. Nacionalni moment sicer ni bistvo njihove umetnosti, pač pa je njena realizacija. Kajti jasno je, da so se naši umetniki najlaže izživljali v lepoti *svoje* domovine in v ljubezni do človeka v tej domovini. Realizacijo umetniškega etosa z nacionalnim momentom je Cankar našel prav ob umetniških razstavah; to je drugo stikališče Cankarjeve umetnosti z delom naših impresionistov.

Primerjava stilnih elementov slovenske upodabljaljoče umetnosti s Cankarjevo bi odkrila mnoge paralele. Stilistične sorodnosti lahko imenujemo podzavestne, toda med glavnim nosilcem literarne moderne Can-